

SZILÁGYI MÁRTON: KÁRMÁN JÓZSEF ÉS PAJOR GÁSPÁR URÁNIÁJA

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 490 l. (Csokonai Universitas Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 16).

„Ajánlatos tehát – mint az irodalom ügyeiben mindig – *filológusnak* maradnunk.” Nemcsak az idézet, hanem a kiemelés is Kulcsár Szabó Ernőtől származik, egy olyan gondolatmenet bevezetésének csattanójául mondva ki a sokak által hirdetett, ám mainapság rendkívül kevesek által megvalósított alaptézist, amely az úgynevezett „Ady-kérdés”-re adható választokat elsősorban a filológia felől megformálva véli termékenyeknek, szemben az eddigi jórészt „kultúrideológiai” és/vagy „pedagógiai” megfontolásokkal. (*Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*, Bp., 1999, 9.) S bár Kármán József és az Uránia Adynál jóval mérsékeltebben volt kitéve ideológiai kisajátítási törekvéseknek (Gálos Rezső 1954-es monográfiájának kötelező passzusain kényszeredettség érződik, viszont filológiai feltárása máig érvényesnek bizonyult), éppen a bizonytalan szövegkiadások, a posztstrukturális felől érkező kihívások, amelyek korántsem filológiai természetűek, a magyar felvilágosodás irodalma újragondolásának szükségessége, nem utolsósorban az irodalmi érzékenység változatainak alaposabb feldolgozása immár sürgetően követelték a szembenézést a Kármán-életművel, mivel eddig ennek még körvonalai is meglehetősen bizonytalanok voltak. Mindehhez azonban olyan filológiai alapismeretekre volt/van szükség, mint a (német és latin) nyelvtudáson kívül a német és latin 18. századi „írás”-ban való jártasság, kézirat- és levéltári kutatás, a forrásnyomozás célszerű módjainak elsajátítása. Felvilágosodás-kutatásunk szerencséje, hogy Szilá-

gyi Márton rendelkezik ezekkel a nélkülözhetetlen feltételként kvalifikálható képességekkel (jó „iskolá”-ba járt, kivált Mollay Károlytól és Tarnai Andortól lehetett sokat tanulni), történészként nem idegenkedik hazai és bécsi levéltáraktól, nem vész el az apró(lékos) adatok tengerében, mivel képes az adatok hierarchizálására, határozott forráskritikával párosítja a mikrofilológiát. Mint a mai magyar irodalom jó szemű kritikusa, megismerkedett az újabb irodalomtudományi irányzatokkal is, legalább annyira, hogy fel tudja használni elemzéseiben, vitatja néhány képviselőjének filológiai (és talán nemcsak filológiai) tarthatatlan megállapításait.

A monográfia egyik legjelentősebb eredménye azonban nemcsak filológiai. Ugyanis olyan újragondolási stratégia mutatkozik e könyv révén célszerűnek, amely az eddigi Kármán-központú vizsgálatokról áthelyezi a hangsúlyt az Uránia-központúéra, komolyan véve azt az eddig is tudott, csak éppen figyelembe nem vett tény, hogy az Urániát ketten szerkesztették, nevezetesen Kármán és Pajor Gáspár, túlnyomórészt ketten írták-fordították. Az eddigi szövegkiadások csak a Kármánnak tulajdonított műveket jelentették meg, és főleg Toldy Ferenc igencsak korhoz kötött, kor-szerű tézisei szerint jártak el; hosszabb idő után filológiai Némedi Lajos forrásfeltárása hozott valóban újat. A szabályos és nálunk *A magyar sajtó történetének* köteteivel szentesített sajtótörténettől szintén eltért a monográfus, mivel egyfelől arra törekedett (immár közel tíz éve tartó munkájában), hogy megkeresse és föllelje

az Uránia közleményeinek forrásait, és ezen keresztül derítse föl a folyóiratnak és szerkesztőinek szellemi világát, másfelől összegezze a szerkesztőkről: „ami tudható, és ami nem”, pontosabban szólva: életrajzzal ajándékozza meg a Kármán mögött homályban maradt Pajor Gáspárt. Ez utóbbi törekvés teljes sikerrel járt, a további kutatásnak már van biztos kiindulási pontja, bár Pajor esetében a levéltári kutatás még meglepetéseket hozhat (nem bizonyosan az 1790-es esztendőkre). Az előbbi problémakör eredményei szintén rendkívül impozánsak, itt azonban a kutatás jelenlegi fázisában több kérdés maradt nyitva: az eddig még fel nem kutatott forrásokat talán a továbbiak során megismerhetjük. Az azonban már a jelenlegi adatok birtokában is elvégezhető munkának tetszik: az Uránia megszerkesztettsége, anyag-megválasztása milyen viszonyban van a 18. század igen népszerű kiadványaival, a morális hetilapokéival? Szilágyi Márton néhány utalás erejéig kitér erre, de mintha nem használná ki eléggé az általa feltárt tényanyagot; Schedius Lajos révén tudniillik az Uránia és Windisch Károly Gottlieb sajtóvállalkozásai között létezett kapcsolatot; Windisch pozsonyi hetilapjai, részvétele bécsi, hasonló periodikumban (és nem utolsósorban mindezek révén a pozsonyi pietizmus képviselője) a jövőben Kármán-kutatás számára újabb vizsgálatok tárgya lehet. És általában: a morális hetilapok funkciója, olvasóideálja, a körjük csoportosuló kisebb-nagyobb kör „tipológiai” analógiaként jöhetnének számításba. A német szociológiai irodalomkutatás e téren kiváló eredményekkel dicsekedhet, ezek célszerű kiaknázásával talán az Uránia „típus”-ára vagy sajtótörténeti helyére máshonnan vetülhet fény. Kiváltképpen

Wolfgang MARTENS idevágó munkái tanulmányozhatók haszonnal: *Die Botschaft der Tugend*, Stuttgart, 1968; Uő., *Der Biederermann*, I-II, uo., 1975. Továbbá azt remélem, hogy Schedius Lajosról is fognak újabb adatok előkerülni. Talán az Országos Evangélikus Levéltár anyagának szisztematikus átnézése után többet tudunk az Uránia egyik kulcsfigurájáról, Windisch Károly Gottlieb vejéről, aki nemsokára szintén sajtóvállalkozásba kezd; de az ő folyóirata semmiképpen nem folytatása az Urániának.

Egy másik, a jövőben alaposabban átvilágítható probléma recepciótörténeti jellegű. Szilágyi Márton bemutatja Kármán utóéletének ama epizódját, amely szerint Kármán sorsára Wertherét látják rá egyes szerzők. Hogy nem egy német értekező Werther Goethével azonosította (részben a *Dichtung und Wahrheit* egyes passzusaira hivatkozva), ezúttal kevésbé lényeges, annál inkább lehetne érdekes az eddig igen felületesen, sokszor a természetlen hatáskutatás módszerével tárgyalt Goethe-Kármán-viszony újragondolása. A *Werther* és a *Fanni'* *Hagyományai* között közvetlen kapcsolat nem tételezhető; nem azért, mert nincsen egyértelmű bizonyítékunk arra, hogy Kármán olvasta-e Goethe kisregényét. Eléggé ismert volt az Magyarországon az 1790-es évek elején, különösen akkor mondható ez el, ha nem feledkeziünk meg a magyarországi német nyelvű irodalomról, amelynek Schedius Lajos tevékeny részese volt. A Werther ugyanis az érzékeny levél/napló-regényen belül a külső formát tekintve is fordulatot hozott, és éppen ezt a külső formát utánozták sokan. Nem elsősorban azt, hogy első kiadása név nélkül jelent meg, s így a fikcionalitás és a referencialitás „arányai”

mások voltak, mint a már névvel megjelent, második kiadásban. Inkább a Goethénél is fontos, sokat vitatott szerepű kiadói előszóra gondolok: „Amit csak megtudhattam a szegény Werther történetéről, szorgalmasan összegyűjtöttem, és most elétek bocsátom, és tudom, hálásak lesztek érte...” A „kiadó” eleve érdeklődő, kisebb (?) közösséget tételez, amely várja tőle a megjelentetést, amely ekképpen közérdek. A Goethe-mű harmadik részében *A kiadó az olvasóhoz* közlése: „Mindent elkövettem, hogy pontos adatokat gyűjtssek azoknak a szájából, akik jól ismerhették természetét.” (Ez az első kiadásban másképpen áll: az anyagot Lotte, Albert, az ő [ti. Werther] szolgálja és más tanúk szájából gyűjtöttem.) Amit fontosnak vélek: Goethe az együttérző olvasókra számít, s így a kiadói jegyzések mintegy megeremtik ezt az olvasót, majd a bevezető megjegyzések második mondatának tegező formája, az érzékenység néhány kulcsszavának egy mondatba foglalása megjelöli azt a kört, amelyen belül „hitelesen” olvasható a mű: „Ihr könnt seinem Geiste und seinem Charakter eure Bewunderung und Liebe, seinem Schicksale eure Thränen nicht versagen.” Illetőleg: *A kiadó az olvasóhoz* csak a második kiadásban található további megjegyzése utal a gondosan összegyűjtött anyag ellenére mutatkozó nehézségekre, melyek nem közönséges emberek egyes cselekedetei valódi mozgatórugóinak feltárásában jelentkezhettek. Talán ennyi elegendő annak indoklására, hogy a *Werther* és a *Fanni* szembesítő elemzése nem célszerűtlen, a *Fanni* európai irodalmi helyéről segíthet továbbgondolkodni.

Mindezeknek a kérdéseknek fölvetése csak azért volt lehetséges, mert Szilágyi Márton filológiaiilag igyekezett körüljárni

az Uránia közleményeit, és ennek segítségével körvonalazni azt a szellemi környezetet, amelynek az Uránia elsősorban (bár nem kizárólag) „tematikailag” az adója. Ezen a ponton Szilágyi Márton szembenéz olyan, irodalomtörténetünkben kétes sikerrel megfogalmazott problémákkal, mint a Kazinczy–Kármán-viszony (alternatíva?), az Uránia „korszerűsége”, az eredetiség-eszme értelmezése és így tovább. A kötet számottévvó eredményei közé tartozik például annak a legendának szétfoszlatása, miszerint Kármán és Pajor Pestből az Urániával irodalmi központot akart volna teremteni; vagy az, amit VÁCZY János fogalmaz meg: „Kazinczy a nyugati nagy írók munkáit tolmácsolja magyarul, Kármán azoknak főgondolatait magyar földre telepítve akarja terjeszteni. (...) A két vezérszerepre törő ifjú céljainak közössége mellett sem férhet össze. Mivel Kazinczy ekkor utoljára tesz kísérletet Orpheusa folytatására, törekvései könnyen oly színben tűnhetnek Kármán szemébe, mintha Kazinczy ellenfele akarna lenni a nemzeti fogékonyság fölgerjesztésében. Éppen az az akadály ekkori haladásunknak, hogy a leghivatottabb tehetségek nem tudnak egy úton indulni s erőiket egyesíteni. Így a legkomolyabb igyekezet is egymás után hajótörést szenved. Kármán is büszkén mellőzi a kipróbált írók segítségét, s Urániája hamarosan kénytelen megszűnni.” (*Kazinczy Ferenc és kora*, Bp., 1915, I, 387.) Egyszer és mindenkorra eloszlatja a gyanút: Schedius nem volt az Uránia társszerkesztője, jóllehet ezt még a pest-budai németiség 18. századi kulturális helyzetét kiválóan ismerő PUKÁNSZKY Béla is így hitte (*Német polgárság magyar földön*, Bp., é. n., 38). A’ *Nemzet’ Tsinosodása* elemzése több szempontból mond-

ható igen sikeresnek. Szilágyi Márton szerint ugyanis nem programcikk, a folyóirat első évfolyamának első száma már tartalmazta a szerkesztők célkitűzését. Ennek taglalása helyett az értekezés kulcsfogalmainak vizsgálatát végzi el, mindenekelőtt a *tsinosodás* lehetséges jelentéstartalmát járja körül. Egyetérttek a monográfussal, amikor Moses Mendelssohn tanulmányának szóhasználatához utasít, ott a *Bildung*, „amely a Kultur és Aufklärung kettősségéből áll össze”, hasonló folyamatban artikulálódik, mint Kármán *tsinosodás* fogalma; s ami Szilágyi Márton érveit erősíti, Kármán fogalomújítása éppen úgy terminológiai szükség eredménye, mint Mendelssohné, ugyanis létező jelenségre keresik mindketten az adekvát kifejezést: „*Die Worte Aufklärung, Kultur, Bildung sind in unsrer Sprache noch neue Ankömmlinge. Sie gehören vor der Hand bloss zur Büchersprache. Der gemeine Hauf versteht sie kaum. Sollte dieses ein Beweis sein, dass auch die Sache bei uns noch neu sei? Ich glaube nicht.*” Szilágyi Márton idézi Kármántól azt a helyet, amelyben a „szinonimakeresés kényszere működik.” Itt Kármán a kortárs költészet vissza-visszatérő tételeit foglalja össze (a további filológiai kutatás a pontos lelőhelyet bizonyára meg fogja nevezni), mint ahogy a szó előfordulása az 1790-es években – Szilágyi Márton több példát hoz – azt látszik sugallni, hogy Kármán(ék) „újdonság”-a „abban a logikai szerkezetben állhatott, amelybe (...) beleépítették.” Az eredetiség sokat (és néha meggondolatlanul) idézett eszméjét a monográfus azután fejtegeti, miután rámutatott a szöveg intertextuális telítettségére. Kifejti, miszerint az értekezés „terjedelmileg” csekély részéről van szó, egyébként sem

oda konkludál a gondolatmenet. „Mégis ez, az értekezésből némi önkénnyel kiemelt és önállóított részlet tette az egész szöveget korszakzáró, korszaknyitó szerepűvé.” A további fejtegetés során állítja, hogy e részlet „hatástörténeti” szerepe és kortársi, illetőleg európai párhuzamai között természetszerűleg nincsen megfelelés, egyetértőleg idézve Szajbély Mihályt, „egy, a tartalmi eredetiségre vonatkozó nézet körvonalazódik, hiszen az eredetiség nem az utánzás, hanem a fordítás ellenpárjaként tételeződik”. A végeredmény: „A' *Nemzet'* *Tsinosodása* legnagyobb hatású passzusa éppúgy nem az egzakt és a definitív gondolat újszerűségével jellemezhető, mint ahogy az értekezés egésze sem: egy erősen és hatásosan metaforizált, szép retorikai kidolgozottságú szövegről van szó, amely éppen ezért kínálkozhatott föl a későbbi, erőteljes átértelmezések számára.”

Miközben egyetérttek a monográfussal, s azt is belátom, az alapkutatásnak minősíthető forrásfeltárás, a recepciótörténet példás alaposágról tanúskodó összegzése valójában kitöltötte a tárgyalás számára biztosított keretet, inkább a jövőendő elemzések számára szeretném fölhívni a figyelmet, hogy egy intertextuálisan ennyire telített szöveg újszerűsége éppen ebben a „telítettségben” jelölhető meg. Hiszen miként a Kármán-textusból is szükségletei szerint emelte ki az utókor a neki fontosat, akképpen Kármán is ezt tette az előd szövegekkel, s úgy párosította, tömörítette, értelmezte azokat, hogy nem csupán azért lehetett belőlük új textus, mert Kármán elfedte forrásait (sokan tették ezt ebben a korszakban!), hanem azért, mert ebben az összeállításban másutt még nem fordultak elő. Emellett minden idézet átértelmeződik

új szövegekörnyezetében, esetleg viszonylag keveset hoz magával, inkább beilleszkedik, mint szétír (bár erre is akad példa). Ennek ellenére a feladat nem lehet kétséges, és erre Szilágyi Márton is felhívja a figyelmet: a forráskutatás nem hagyható abba, nem a források feltárásáért önmagáért, hanem a már említett szellemi környezet jobb megismeréséért. Ennek tudása sugározhat ki az életrajzra, amely – mint ismeretes – eléggé töredékes, de ez jelezheti az 1790-es esztendő magyar kulturális törekvéseinek tájékozódási irányait is. Elsősorban a német nyelvterület jöhet számításba, ezen belül a németországi, a bécsi, illetőleg a magyarországi. TARNÓI László kutatásai világítottak rá arra, hogy a kézlegyintéssel elintézett magyarországi német irodalom egyfelől mennyi szállal kapcsolódik a németországihoz, másfelől viszont mennyire a magyarországi művelődési viszonyokból nőtt ki. Igaz, ő elsősorban a röplapok és a dalköltészet területén tárt föl új anyagot (*Parallelen, Kontakte und Kontexte: Die deutsche Lyrik um 1800 und ihre Beziehungen zur ungarischen Dichtung in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts*, Bp., 1998), de éppen e könyv teszi sürgető feladatá a prózai és a hírlapi anyag újraolvasását, mivel Pukánszky Béla adatokban gazdag, de inkább leíró, mint elemző jellegű irodalomtörténete óta vajmi kevés történt. Éppen Szilágyi Mártonnak Schedius szerepével foglalkozó passzusai nyomán támadhat az a gondolat, hogy Windisch és mások újraolvasása (egyáltalában: elolvasása) feltehetőleg megérné a fáradságot.

Egyetlen ponton érzem kissé elnagyoltnak a monográfiát; legott kijelentem, hogy egy lábjegyzetben megbúvó passzusról van szó (77, 61. sz. jegyzet). Mint ismerek,

Vitkovics Mihály szerbesítette, majd *Spomen Milice (Milica emlékezete)* címmel kiadta Kármán művét anélkül – és ezt a monográfus említi –, hogy tudta volna, ki a szerző. Annyi bizonyos, hogy az Urániából fordította, honnan máshonnan. Ami feltehetőleg azt jelenti, hogy megvolt neki. S bár a monográfiában nincsen leírva, tudható, hogy Vitkovics akkor járt Pest-Budán (1795–96), amikor az Uránia megjelent, elképzelhető, hogy egyike volt az első olvasóknak. Mindezt még ilyen óvatosan azért merem leírni, mert nem sokkal később ő maga is írt „levélregényt” (*A költő regénye*), amelyhez nem feltétlenül kell kizárólag a *Bácsmegyeyt* párosítani. Az a tény, hogy Kármán kisregénye volt szerbre átdolgozásának mintája, talán feljogosít arra a szintén nagyon óvatos feltételezésre, hogy a *Bácsmegyey* mellett a *Fanni' Hagyományai* is szerepet játszott abban, hogy próbálkozott (magyarul) ezzel a műfajjal. A magam részéről még kortársi mércével sem tartom nagyon ügyesnek ezt az átdolgozást (*Spomen Milice*), jóllehet későbbi kiadást is megért. Az „inkorrekt” jelző valóban túl erős, ebben igaza van Szilágyi Mártonnak, de Vitkovics oly erővel akart írónak látszani pesti költőtársai és természetesen Kazinczy Ferenc előtt, hogy egyébként is olykor „sajátosan” értelmezte a szerzőséget, amelynek persze akkoriban egészen más jelentése volt, mint akár az „iliázi pör” idején.

Az elmondottakból bizonyára kitetszhetett, hogy kiemelkedően jó, izgalmas problémákat fölvető, tehát kiválóan kérdező, szerencsés kézzel, mert felkészülten kutató szerző könyvéről van szó. Számos érdeme közül megint azt hangsúlyoznám, hogy visszaadja a filológia becsületét. Ezt a becsületet a (magyar) filológia talán nem

is a pozitívizmus vagy a kései pozitívizmus korában veszítette el, hanem az újpozitívizmuséban, amelybe nyúlványként beleszámítható a marxista irodalomtörténet-írás egy jelentékeny része is. A valaha nagyhatású írói életrajzok akképpen ideologizálódtak át, hogy valamely időszertű, többnyire politikai kérdésnek volt alávetve az írók világnézetének formálódása, mű és személyiség pedig oly módon másolódhatta egymásra, hogy egy lapos mimetikus irodalom-felfogás szerint emelkedtek ki a „valóság”-ra visszafordítható referenciák. Gyanúba keveredett a forrásfeltárás, hiszen a hatáskutatás révén elhomályosult a befogadói szerep vagy a válogatásban, az újragondolásban megnyilatkozó önállóság. Ám a filológia feltehetőleg leglátványosabb bukása lexikonaink sikertelenségével dokumentálható, meg azokkal a művekkel, amelyek egymás (nemegyszer eleve tévesnek bizonyuló) lábjegyzeteit mondták tovább. A visszahatás ott történt, ahol nem kellett volna. Elfelejtődött a retorika, a poétika, a német és a latin nyelv, a paleográfia, a levéltár... Az újabb elméleti irány-

zatok retorika felé fordulása azonban biztató jel, mint ahogy az olykor tűzásoktól sem visszariadó intertextuális keresés kényszerű (?) eredménye, hogy kénytelen a kutató szövegekkel dolgozni, elfogadható szövegeket kézbe venni, esetleg több nyelven olvasni. Szilágyi Márton monográfiájának nem csekély érdeme, hogy igazolja: nem csupán kisszerű filológia lehetséges, a filológia nem feltétlenül a tudni nem érdemes dolgok tudománya, sőt: filológia és műelemzés, filológia és korszakrajz olykor egymásból következik. S előadja mindezt Szilágyi Márton *magyarul*, persze szaknyelven, tartózkodván a fölöslegesnek minősíthető idegenségektől. Arra azért figyelmeztetném, hogy szinte a modorosságig sokszor és funkciótlanul használja a *gyakorlatilag* és az *alapvető* szavakat. Könyve számottevő teljesítmény, a megújuló magyar irodalomtudomány egyik igen fontos műve. Kívánatos volna, ha szerzője folytatná itt elkezdett búvárkodását.

Fried István

LÁSZLÓ TARNÓI: PARALLELEN, KONTAKTE UND KONTRASTE. DIE DEUTSCHE LYRIK UM 1800 UND IHRE BEZIEHUNGEN ZUR UNGARISCHEN DICHTUNG IN DEN ERSTEN JAHRZEHNTEEN DES 19. JAHRHUNDERTS

Budapest, ELTE Germanisztikai Intézet, 1998, 348 l.

Tarnói László tanulmánykötete mintegy két évtizednek a német, a magyar, valamint a hungarus német költészet külső és belső párhuzamait, érintkezéseit, kontrasztjait vizsgáló tanulmányokból tartalmaz válogatást. A kötet nem már megjelentetett írások pusztja újraközléséből áll, hanem azok újabb változataiból, figyelem-

be véve a megírásuk óta eltelt idő kutatási eredményeit és a kötet szerkezetét. Három nagy fejezeten belül és azok között is különböző jellegű kapcsolatok hálózata rajzolódik ki.

Az első fejezetben a szerző a századforduló német lírájával foglalkozik, de ahol alkalom nyílik rá, a magyar vonatko-